

Един от най-важните въпроси, както за отделната личност, така и за цялото общество е този за образованието, за неговите цели и ролята, която то играе в обществото. Още древните гърци достигат до идеята, че образованието на човека не може да бъде процес, засягащ само детската и юношеската възраст. Тази идея е била позната и в древна Индия и Китай. Тогавашни мъдреци и учени виждат в обучението и образованието важно условие за човешкото развитие и считат, че трябва да съпътстват хората през целия живот. Свидетелство за това са творбите на мислители като Омир, Солон, Сократ, Платон, Аристотел и др. Ето някои от техните сентенции, доказващи вечния стремеж на човек към обогатяване на знанията и развитие на интелектуалните способности:

“Стреми се винаги към съвършенство.” (Омир);

“Колкото по-възрастен ставам, толкова повече се уча.” (Солон);

“Аз знам, че нищо не знам.” (Сократ);

“Добре е, ако с възрастта ставаш по-мъдър.” (Есхил).

Анализът на цитираните мисли разкрива ключови думи, свързани с характера на обучението като обществено явление. То трябва да съпътства винаги човека и дори да става по-интензивно с напредването на възрастта.

Науката, която изучава образованието на възрастните, се нарича Андрагогика. Терминът е формиран по аналогия с педагогиката - от гръцки език *andros*-мъж, *възрастен човек* и *agein*-водя, ръководя възпитавам. За пръв път е използван през 1833 г. от Александър Кап, а Медински утвърждава, че науката за обучението на човека се нарича антропогика и се дели на две науки:

- педагогика – обучение на деца и юноши;

- андрагогика – за учението на възрастните.

Теорията почива на четири основни принципи и се отличава от основните педагогически теории с високата степен на самостоятелност на учащия:

1. Самоосъзнаване и мотивация за учене.

Възрастните хора трябва да участват в планирането и оценяването на тяхното обучение.

2. Опит.

Опитът и грешките са основата на учебните дейности.

3. Готовност за учене.

Възрастните хора се интересуват най-вече от предметно съдържание с незабавен ефект върху техния живот или работа.

4. Ориентирано учене.

Ученето при възрастните е фокусирано върху конкретни проблеми и казуси, а не върху

съдържанието.

В историческото развитие на андрагогиката се обособяват три етапа.

Първият етап е от древността до средата на XIX век. Той е най-продължителен и характеризира интергративното състояние на научното познание в миналото, когато педагогика и социология съществуват в рамките на философията като единна наука, включваща различни частно-научни знания. Елементи на андрагогическа практика се откриват в различните философски школи в Древна Гърция, свързани с имената на Сократ, Платон, Аристотел и др.

По времето на Римската империя и особено след възприемане на християнството като официална религия, образованието придобива подчертано религиозен характер. То се насочва към придобиването на умения за четене, писане и тълкуване на религиозните текстове от свещените книги и се осъществява основно в бързо никнещите манастири и религиозни центрове в Европа.

През епохата на късното Средновековие хората преоткриват много от ценностите на Древността, включително и идеята за перманентно образование. През XVII век видният чешки и славянски педагог Ян Амос Коменски, който с основание се счита за основоположник на дидактиката, развива и някои идеи за перманентния характер на обучението, възпитанието и образованието. В своя великолепен труд "Всеобщ съвет за подобряване на човешките дела" и по-специално в една от седемте му части, наречена "Пампедия" /Всеобщо образование/ Коменски излага тезата си, че никога не е късно човек да се учи.

По-късно, през втората половина на XVIII век, френските енциклопедисти приемат идеите на Коменски за перманентно образование и ги доразвиват. Ж. Кондорсе счита, че образованието не трябва да оставя човека в момента на завършване на училището, че то трябва да обхваща всички възрасти.

За съжаление дълго време перманентното образование остава само в света на идеите. Нито през Древността, нито още по-малко през Средновековието и дори през XVIII век, /който е известен като века на Просвещението/, то не успява да се материализира в

реалния живот. В известна степен условия за това се появяват през XIX и XX век и те са свързани с развитието на образованието на възрастни и възникването на андрагогиката.

Като първа образователна система, специализирана за възрастни, се разглежда създаването на Висшето народно училище в Дания. Постепенно в системата се включват вечерните училища, учебните кръжоци, комунални училища, народни читални, библиотеки и др.

Най-рано, ясно диференцирана дейност за образование на възрастни, се появява в Англия. За начален етап на английската образователна системата за обучение на възрастни се приема появата в края на XVIII век на неделните религиозни общини, общества за ограмотяване на възрастни, както и първите училища за възрастни и техническите институти.

Андрагогиката като наука и обучението по нея в българските университети няма дълга история. През 1980 година се появява “Увод в андрагогията. Част първа. Теория на образованието на възрастните” на Александър Павлов Кейл. Това е първото пособие по андрагогия за студенти, в което се разглеждат предметът, историята и съвременното състояние на проблемите и задачите на образованието на възрастните; характеризирани са обектът и факторите, влияещи върху ефективността на образователния процес.

Учебникът е силно повлиян от господстващата марксистко-ленинска идеология и се опира основно на резултатите от изследванията на Б. Ананиев и други съветски учени и на публикации на полски автори.

Едва през 1998 година се появява книгата на Вяра Гюрова – “Андрагогия – изкуството да обучаваме възрастни”, отново предназначена за подготовката на студенти – педагози, в която се прави “опит за съвременна интерпретация на сложните и дискуссионни въпроси, отнасящи се до образованието на възрастните и защитата на андрагогията като специфична научна област от семейството на педагогическите науки”.

Авторката структурира проблематиката в три глави. Първата е посветена на предизвикателствата на XXI век към образованието на възрастните и насоките, водещи към приемането и реализирането им, а също така представя и основните тенденции в образователните дейности, предназначени за възрастни.

Втората глава запознава с историята на андрагогията и ролята на университетите за провеждане на научни изследвания в областта на образованието на възрастните. Разгледани са основните въпроси, свързани с обосноваването на научния статут на андрагогията като предмет, задачи, роля и функции на науката. Предложени са различни интерпретации на андрагогическите изследвания, свързани с анализа на андрагогическия цикъл, процес и система.

Третата глава е насочена изцяло към изкуството да обучаваме възрастните. Разгледани са въпросите, свързани със спецификата на ученето при възрастните; теориите за обучението и ученето на възрастните и андрагогическите изисквания към организацията и провеждането на учебен процес.

Учебното помагало отразява схващанията на авторката за основната проблематика на андрагогиката в светлината на доброто познаване на международния опит и научните школи в тази област.

Третото помагало е издадено през 1999 година и негови автори са Петър Петров и Милка Атанасова - "Образованието и обучението на възрастните. Актуални проблеми".

През последното десетилетие на миналия век в България, наред с други страни от Европа, започна процес на радикални промени. Промениха се общественно-политическите и икономически системи, настъпи ерата на съвременните технологии, глобализацията установи нови норми и принципи в световното развитие. В тези условия се забелязва засилване на обективно настъпващите промени, като те обхващат все повече и все по-бързо всички области на обществения живот.

Бързо променящите се условия на живот през последните години, развитието на новите технологии и предявените нови изисквания към подготовката на кадри в различните области, доведоха и до сериозно преосмисляне на традиционните образователни

системи, спомагащи за напредъка на обществото. Започнаха да се търсят неизползваните възможности на извънучилищните форми, звена, институции за обучение на възрастни, да се открояват нови по-ефективни методи и средства за обучение.

Наложил се нова образователна парадигма, в която водещият принцип е личностно-ориентиран характер на обучението, чрез който се достига до много по-високо ниво на компетентност и подготовка на обучаваните.

Реалните изменения в живота имат своите положителни и отрицателни страни - т.е. те не влияят еднозначно върху хората и тяхното битие. Според Доц. д-р Ч. Катански всичко това влияе на обучението и образованието, като се оформят три основни тенденции в развитието им:

1. Съвременната динамика на социално-икономическото развитие генерира значителни потребности от обучение и образование, тъй като подготовката и използваните до сега стратегии за действие от хората стават все по-неприложими. Това се чувства особено силно в професионалната сфера и пазара на труда, където придобиването на нови умения и компетенции и на търсени професионални квалификации е безспорното важно условие за запазване на заетостта и за успешно развитие на професионалната кариера. Ето защо все по-често на все повече хора се налага отново да се учат като променят напълно или частично своята професионална и образователна подготовка. От началото на 90-те години на XX век това явление се засилва и се определя като устойчива тенденция.

2. Формалната образователна система от своя страна се отказва от все по-нереалистичната цел да дава на младите хора такава общообразователна и професионална подготовка, която да бъде достатъчна за целия им активен трудов живот. Проучванията по този въпрос показват, че придобитите в системата на формалното образование знания, умения и компетенции вече остаряват твърде бързо. В някои случаи те са частично неприложими още със завършване на съответната степен на образование. Ето защо акцентът в подготовката на подрастващите поколения започва да се пренася върху развитието на техните умения и навици за продължаване на обучението и след завършване на съответните училища, колежи или университети, т.е. върху личностната им нагласа за перманентно образование.

3. Традиционните структури на базисното образование и структурите на продължаващото образование и обучението на възрастните вече не се развиват паралелно, а се свързват в система на холистично образование. Тази система започва да се интегрира успешно в живота на хората, като превръща образованието и обучението в техен начин на живот. Това означава, че придобиването на необходимите знания, умения и компетенции, тяхното допълване и адаптиране, съобразно конкретните условия и изисквания, следва да се осъществява през целия живот на хората и в различните области на тяхната дейност.

В статията си “Ученето през целия живот – новата перспектива на образованието” доц. д-р Катански отбелязва: “С оглед необходимостта от своевременно реагиране на тези тенденции, още от началото на 90-те години на XX век Европейската комисия, ЮНЕСКО, ОИСР и други международни организации започнаха да разработват активно концептуалната идея за учене през целия живот. В резултат от тази дейност се появиха доклади и официални документи като Бялата книга на Европейската комисия “Да преподаваме и учим – към обществото на познанието” /1995/, докладът на Международната комисия за образованието за XXI век пред ЮНЕСКО “Образованието – скритото съкровище” /1996/ и други. Същевременно 1996 година беше обявена от Европейската комисия за Европейска година на ученето през целия живот, а в края на 2000-та година се появи и нейният специален Меморандум за ученето през целия живот. В Меморандума са разгледани основни измерения на ученето през целия живот, отнасящи се както за държавите - членки на Европейския съюз, така и за асоциираните към него страни, включително България. Съдържащите се в него послания са отправени и към нас - респективно към българското общество и наука, т.е. това са послания, очакващи все още адекватен български отговор.

Целта на тези документи и инициативи е да се насърчи осъществяването на образователни реформи, насочени към постигане на съответствие между европейските образователни системи и динамично променящите се обществено-икономически и политически условия и изисквания в Европа и света.

Същевременно ученето през целия живот беше включено и като елемент в Европейската стратегия за заетост, включително и за изграждане на общ европейски трудов пазар. То е свързано и със световната инициатива на ЮНЕСКО “Образование за всички”, в която България участва активно.

Ученето през целия живот става все по-популярно в нашата страна. Още през 2001-2002 година у нас се проведеха първите специални популяризаторски инициативи за

подготовка на национално действие в отговор на Меморандума на Европейската комисия. Тази идея вече е възприета на политическо ниво, но все още липсва действаща политика за нейната реализация. За решаване на този проблем е необходимо разработване на българска национална стратегия за учене през целия живот.

Тази стратегия е приета през 2008 година. Нейната специфична цел е през 2013 г. 5% от хората над 25 г. да участват в процеса на учене през целия живот. Това е процес на непрекъснато, преднамерено придобиване на знания и умения, което предполага възможности за учене на всяка възраст и в разнообразен контекст - не само чрез традиционни форми в институциите за образование и обучение. Основната цел на одобрената стратегия е да се създадат условия на всеки гражданин да развива личностните си и професионалните си знания, умения и способности за подобряване на собственото му благосъстояние и на конкурентноспособността на националната икономика чрез:

- • повишаване на адаптивността на всеки човек към икономическите и социалните промени;
- • насърчаване на участието във всички форми на учене през целия живот за професионално и личностно развитие.

Принципите, на които се основава стратегията са:

- Сътрудничество - разбиране на потребността от създаване на култура за учене през целия живот в обществото и сред всички заинтересовани институции, включително и социалните партньори, и създаване на условия за взаимодействие, консултации, открит диалог и споделяне на отговорността между тях.
- Прозрачност - изграждане на системи за валидиране и сертифициране на резултатите от ученето.
- Гъвкавост - ориентиране на реформите в политиката по отношение на образованието и обучението към потребностите на учещите чрез използване на разнообразни форми за учене през целия живот.

- Отвореност и доброволност - създаване на възможности за достъп и включване в системата на всички, които имат потребност и желание да участват в учене през целия живот.
- Децентрализация - свеждане на системата на учене през целия живот най-близо до учащия чрез стимулиране на вземането на решения и осъзнаване на личната отговорност в процеса на учене; разпределяне на ресурсите на регионално и местно ниво; насърчаване на пазарните принципи и конкурентността като основен инструмент при предлагането на качествени услуги за учене през целия живот на различни нива в системата на образование и обучение.
- Измеримост - изграждане и ефективно използване на система от индикатори за измерване на напредъка по изпълнението на стратегията и на качеството на дейностите по учене през целия живот.

Според доц. д-р Катански принципите са своеобразно know-how за организиране, провеждане и управление на професионалното обучение и квалификация на възрастните. Те включват определени положения, изисквания, норми и правила, както следва:

Свързаност на обучението с трудово-професионалната практика. Обучението е свързано с практиката, когато се основава на потребностите, които произтичат от развитието на производството, пазара на труда и работната сила и е насочено към тяхното най-пълно задоволяване. Принципът отразява обективната андрагогическа закономерност за труда като водеща развитието на възрастните дейност и за логистичния характер на учебната дейност. В този смисъл обучението играе спомагателна роля спрямо основната трудова дейност на възрастните. Осигуряването на тясна връзка между двете дейности позволява прецизно определяне на целите и учебното съдържание, компетентно разработване на учебни планове и програми със значителна практическа стойност. Следването на принципа е свързано и с използване на професионалните стандарти като основа за определяне на целите на обучението и като критерии при оценяване на резултатите, с интегриране на обучението в максимална степен в трудово-производствените процеси, провеждане на обучението в условия, близки до реалните, използване на повече казуси от практиката и т.н.

Гъвкавост на обучението. Обучението е гъвкаво когато може да се провежда в

разнообразни формати, съответстващи на условията, изискванията и потребностите на възрастните, т.е. когато се осигурява неговата най-пълна адаптивност. Гъвкавостта отразява обективната необходимост от съобразяване на организацията и методиката с начина на живот, културата и менталитета, образователното и професионалното ниво и други особености на възрастните. Прилагането на гъвкаво обучение означава да се преодолява шаблонността, да се възприемат разнообразни форми и методи, съвременни технически и други средства за обучение. Спазването на принципа задължава обучаващите организации да ориентират в максимална степен своите дейности към възрастните, да ги поставят в центъра на обучението. Условие за това е осигуряването на специализирана подготовка на преподавателите по теория и практика за формиране на андрагогически способности за провеждане учебно-квалификационната работа с възрастни, както и за развитие на заинтересованост и постигане на ефективност в тяхната работа. В съответствие с този принцип обучаващите организации следва да правят прецизен подбор и селекция на обучаваните, да прилагат индивидуализирано обучение в пълно съответствие с възможностите на възрастните за самостоятелна работа и самообучение.

Холистичност (цялостност, комплексност) на обучението. Обучението е холистично, когато изгражда цялостно професионално-квалификационния профил на обучаваните в съответствие с андрагогическия модел на професионалната квалификация като единство от пригодност, подготвеност, заинтересованост и приложимост на работната сила в определена област на общественото производство. Спазването на принципа изисква обучаващите организации да поставят адекватни на този модел цели на обучението и квалификацията, да използват цялостен комплекс от форми, методи и средства за ориентиране,

анализ и диагностика, консултиране, обучение и възпитание, насочен към прецизен подбор на обучаваните, изграждане на знания, умения и компетентност, на съвременна трудова култура и мотивация, както и подпомагане на пълноценната трудова реализация и кариерното развитие. Необходимо е и да се възприемат подходящи форми и методи за дидактически контрол и оценяване на всички аспекти на резултатите от обучението – развитие на професионалната пригодност на обучаваните, на тяхната подготвеност, мотивация, практическа ориентация, автономност и реализация.

Непрекъснатост на обучението. Обучението е непрекъснато в смисъл, че се организира и провежда като процес, който включва формално, неформално и информално обучение, последователно преминаване от предучебен в учебен и от учебен в следучебен периоди, както и осигуряващ прерастването на организираното обучение в самообучение. Принципът съответства на андрагогическия модел на учебно-квалификационния процес като единство на обучение, самообучение, развитие и

саморазвитие, преминаващ през разнообразни форми на квалификацията в хода на трудово-професионалната кариера. Неговото прилагане изисква обучаващите организации да осигуряват систематично образователното въздействие върху обучаваните още преди началото на квалификационните курсове, да създават нарастващ капацитет за самостоятелно (автономно) учене и самообучение, както и да подпомагат реализацията и усъвършенстването на обучаваните, да подготвят условията за тяхното следващо професионално обучение.

Това са основните принципи и изисквания, които отразяват обективно спецификата на професионалното обучение на възрастни в условията на учене през целия живот. Те следва да се изучават систематично в андрагогически академичен курс, като основа за развитие на андрагогическа компетентност, както на преподавателите и на обучаващите мениджъри в центровете за професионално обучение, така и на ръководния персонал и учителите в различните видове училища. Все повече, в контекста на ученето през целия живот, ръководителите и преподавателите на учебните заведения и другите обучаващи институции ще се занимават с учещи от различни възрасти, в разнообразни организационно-методически формати на учебно-възпитателна и квалификационна дейност.

Ето защо андрагогическата компетентност е необходим субективен фактор за постигане на качествено и ефективно обучение и на висок професионализъм в съвременните условия на образованието.

Тук следва да се отбележи обстоятелството, че все още в България системата от андрагогически дисциплини не е официално призната и легитимирана. Обективно, обаче назряват условия за разграничаване на педагогиката и андрагогиката по отношение на научния статут, образованието и квалификациите (педагози и андрагози), както и на практиките (педагогически и андрагогически институции и методики за обучение и възпитание). Това е необходимо както за успешно развитие на образованието на възрастни у нас, така и за неговото интегриране с андрагогическите системи в Европа и по света.

Разбира се, в системата на образованието на възрастните се използват редица методи и форми, познати ни от класно-урочната система на средното училище, но наред с тях широко се прилагат и специфични форми и методи, които отговарят на особеностите на възрастните, на целите и задачите на андрагогическия процес.

Ученето на възрастни има място в широко разнообразие от различни контексти – икономически, социални, културни, политически и др. От тук произтича и многообразието в типовете, видовете, формите и звената за образование на възрастните. Гюнтер Дохмен разглежда 4 основни типа учене като компоненти на ученето през целия живот: формално – всяко регулярно структурирано учене, което е организирано от образователна институция и води до признат сертификат, диплома, степен; неформално – веки вид учене, което не води до национално признат сертификат; информално учене – осъществява се на нерегулирана база в контекста на индивидуалния живот; инцидентно учене е неформално учене, което е изцяло непланирано.

Няма пълно единство на учените по въпроса за класификацията на андрагогическите форми, но към основните от тях могат да бъдат съотнесени лекцията, семинарът, практикумът, консултацията, самостоятелната учебна работа, колоквиумът, теоретико-практическата конференция, урокът, екскурзията, лабораторните занятия и др.

В зависимост от спецификата си, във всяка една от посочените форми се прилагат разнообразни методи на обучение, подборът на които се обуславя както от поставените цели и задачи, така и от особеностите и равнището на подготовката на учащите се, а също така и от редица други обективни и субективни фактори. Например лекцията като организационна форма се реализира както чрез т.нар. класически лекционен метод като монологично систематизирано изложение от преподавателя на учебния материал, така и чрез проблематизиращия лекционен метод, съчетаващ монолога с диалога, демонстрация, решаване на задачи, работа с текстове и т.н. В много случаи лекцията може да се съчетае с упражнение, като така се стимулира участие и се задържа вниманието на учащите се.

В семинарните занятия могат да се прилагат най-различни методи: беседа, дискусия, мозъчна атака, работа с книги, демонстрация, четене и обсъждане, есета, курсови работи и т.н.; решаване на проблемно-познавателни казуси, задачи, инциденти, ситуационно-практически проблеми; решаване на тестове и др. Разграничаваме просеминар (в началните степени на обучението), семинар и специализиран семинар (по-висша форма на обучение, при която учащите се вече имат солидни познания по проблематиката). В зависимост от предназначението им семинарите биват встъпителни, текущи и обобщаващи. Ефективността на семинара зависи от неговото предварително планиране.

В практическото занятие могат да се прилагат освен някои от горепосочените методи, така и решаване на практически задачи, изготвяне и обсъждане на проекти, обмяна на опит и др.

При консултацията основен метод е беседата. Като организационна форма тя представлява предаване и разясняване от компетентен специалист на една или друга информация.

Самостоятелната учебна работа се реализира чрез работа с учебник или други книги, наблюдения, опити, експерименти, събиране на данни, изготвяне на тезиси, планове, конспекти, доклади, есета, курсови проекти т.н.

Всички изброени тук форми на обучение, както и съпътстващите ги методи за реализиране на учебните цели са взаимосвързани, допълват се и се съчетават така, че да доведат до максимални резултати от андрагогическия процес.

В нашата страна съществува широка мрежа от различни звена и форми за обучение и квалификация на възрастните учащи се, които осигуряват както повишаване на образователното и общокултурно равнище, така и специализирани знания и умения, свързани с извършваната от тях трудова дейност.

Обикновено повишаването на квалификацията, а също и преквалификацията се организира от предприятията във връзка със структурните изменения на потребностите от работна сила в икономиката. Методическо ръководство на дейностите за повишаване на квалификацията или за преквалификацията осъществява просветното министерство, а Министерството на труда и различните отраслови министерства и ведомства отговарят за организацията им.

Сега в България съществуват множество институции – държавни, общински и частни, които предлагат различно обучение за възрастни – университети, институти, школи, фирми, фондации, асоциации, бюра по труда, свободни факултети, центрове за повишаване квалификацията и допълнително обучение и т.н. За съжаление у нас все още не е изградена единна национална система за професионално ориентиране, която да включва както учащите се, така и заетите лица и безработните. Към МОН

съществува система за професионално ориентиране на учениците, която се осъществява на национално, регионално и местно равнище.

Концепцията за учене през целия живот се разглежда като водеща концепция на XXI век. Тази концепция преодолява традиционното разделение и дори противопоставяне между основното, базовото и продължаващото образование и обучение и е свързана с концепцията за учещото се общество, за осигуряване на равенство на възможностите за обучение и за реализация на човешкия потенциал. Продължаващото образование не се свежда само до осигуряване на по-висока квалификация, преквалификация или усъвършенстване на възрастните. То предлага втори или трети шанс, осигурява непрекъснато усъвършенстване и самоусъвършенстване на личността. Интегрирането между формалното и неформалното образование позволява на всеки един гражданин да се обучава в различни образователни ситуации, да бъде активен участник в този процес, да може да се изявява едновременно и като ученик, и като учител в учещото се общество. В различните периоди на живота приоритетна става една или друга от различните области на образованието, но взаимодопълняемостта и сътрудничеството между тях позволява да се постигне всеобхватно образование от най-ранно детство до дълбока старост. Образованието и ученето през целия живот не е недостижим идеал, а все по-конкретна реалност, средство за непрекъснато приспособяване към изискванията на различните професии, за рационална организация свободното време, на времевите структури и цикли на индивидуалното съществуване.

В заключение следва да посочим, че андрагогиката е наука за хората на XXI век, хора самостоятелни, независими, стремящи се към самореализация в различни сфери на дейност, за които “да учиш значи да съществуваш” и които осъзнават, че “животът на човека трябва да е неразривно свързан с обучението”. Само тогава човек е в състояние да стане пълноценен и целенасочен.